

KOMPLETNÍ PŘEHLED české a světové LITERATURY

Marie Sochrová

FRAGMENT

KOMPLETNÍ PŘEHLED ČESKÉ A SVĚTOVÉ LITERATURY

také v tištěné verzi

Objednat můžete na
www.fragment.cz

Doporučujeme další e-knihy:

Literatura v kostce pro SŠ – e-kniha
Čtenářský deník k Literatuře v kostce pro SŠ – e-kniha
Čítanka I. k Literatuře v kostce pro SŠ – e-kniha
Čítanka II. k Literatuře v kostce pro SŠ – e-kniha
Čítanka III. k Literatuře v kostce pro SŠ – e-kniha
Čítanka IV. k Literatuře v kostce pro SŠ – e-kniha

Marie Sochrová

Kompletní přehled české a světové literatury – e-kniha

Copyright © Fragment, 2011

Všechna práva vyhrazena.

Žádná část této publikace nesmí být rozšiřována
bez písemného souhlasu majitelů práv.

OBSAH

Úvod	5
ZÁKLADY TEORIE LITERATURY	7
Podstata literatury jako součásti umění.....	7
Význam, funkce umělecké literatury.....	8
Vnitřní členění umělecké literatury	8
Věda o literatuře.....	10
Próza a poezie	11
Formální výstavba verše	12
Literární druhy a žánry	18
Epické žánrové formy.....	19
Lyrické žánrové formy	21
Lyrickoepické žánrové formy	22
Dramatické žánrové formy.....	22
Žánrové formy literatury faktu a publicistiky	24
Struktura literárního díla	24
VÝVOJ LITERATURY	33
Počátky slovesného umění.....	33
Písmo	34
STAROVĚKÁ LITERATURA	36
Orientální literatury	36
Antická literatury.....	43
STŘEDOVĚKÁ LITERATURA	55
Orientální literatury	55
Literatura předkolumbovské ameriky – indiánská	57
Africká černošská literatury	58
Evropské literatury ve středověku.....	58
Počátky písemnictví v českých zemích	64
RENASANCE A HUMANISMUS	72
Evropská renesance	72
Humanismus v Čechách	77

BAROKO	81
Evropské baroko.....	82
Česká pobělohorská literatura.....	84
KLASICISMUS, OSVÍCENSTVÍ A PREROMANTISMUS (SENTIMENTALISMUS)	89
Klasicismus	89
Osvícenství.....	93
Preromantismus a sentimentalismus.....	96
ROMANTISMUS V SVĚTOVÉ LITERATUŘE	101
ČESKÉ NÁRODNÍ OBROZENÍ A LITERATURA	112
Zdroje národního obrození	112
I. etapa – obranná	112
II. etapa – ofenzivní.....	115
III. etapa – vyvrcholení národního obrození	119
REALISMUS A NATURALISMUS	126
Realismus v světové literatuře	127
Česká literatura 2. poloviny 19. století.....	137
LITERATURA KONCE 19. A POČÁTKU 20. STOLETÍ	156
Moderní světová literatura	157
Česká literární moderna	164
Přelom 19. a 20. století v české literatuře.....	170
LITERATURA 1. POLOVINY 20. STOLETÍ	177
Světová literatura 1. poloviny 20. století – poezie.....	180
Česká literatura 1. poloviny 20. století – poezie.....	188
Světová literatura 1. poloviny 20. století – próza a drama	206
Česká literatura 1. poloviny 20. století – próza	227
Česká literatura 1. poloviny 20. století – drama.....	248
Česká literární věda a kritika přelomu století a 1. poloviny 20. století	252
LITERATURA 2. POLOVINY 20. STOLETÍ	255
Světová literatura 2. poloviny 20. století.....	256
Česká literatura 2. poloviny 20. století.....	279
REJSTŘÍK JMEN AUTORŮ, KULTURNÍCH OSOBNOSTÍ A NÁZVŮ ANONYMNÍCH DĚL	329
REJSTŘÍK ZÁKLADNÍCH LITERÁRNÍCH POJMŮ	345
VÝBĚROVÝ SEZNAM STUDIJNÍ LITERATURY	353

ÚVOD

Publikace Kompletní přehled české a světové literatury obsahuje komplexní a souvislý výklad dějin světové a české literatury tak, aby byla všestranně využitelná. Přesahuje požadavky pro maturitní zkoušku na středních školách, poskytuje informace i pro další studium na vysokých školách, zejména humanitního zaměření, nebo pro zájemce o důkladnější poznání vývoje literatury. Zahrnuje velmi rozsáhlé časové období (od počátků až po 21. století), a proto bylo nutné, vzhledem k rozsahu knihy a funkci publikace, provést výběr. Největší pozornost je věnována významným osobnostem literatury, výkladům a hodnocením základních děl. Zásadní hledisko postupu je chronologické, což usnadňuje orientaci v poznávání literatury. Bibliografické a životopisné údaje jsou podány přehledně a úsporně. Každá kapitola je uvedena stručnou charakteristikou období nebo vývojové etapy (hledisko souvislostí politických, hospodářských a kulturních dějin). Naznačen je i vývoj literární kritiky a vědy. Nechybějí ani základy literární teorie, přehled literárních druhů a žánrů, výklad o struktuře literárního díla.

Pro snazší orientaci je publikace doplněna rejstříkem věcných pojmů a rejstříkem jmen autorů (případně anonymních děl). V závěru je uveden soubor doporučené studijní literatury souhrnného a přehledového charakteru.

ZÁKLADY TEORIE LITERATURY

PODSTATA LITERATURY JAKO SOUČÁSTI UMĚNÍ

Trojí vztah člověka k těžce skutečnosti:

materiálně praktický (praktické využití skutečnosti, věcí)

teoretický, vědecký (podstata skutečnosti) = přístup badatele

estetický (skutečnost z hlediska krásy a citového zaujetí) = **základ umění**

Estetika (z řec. *aisthétika* = smyslově vnímané) – filozofická disciplína o krásnu jako základu umění

Umělecké dílo = forma mezilidské komunikace (vztah mezi umělcem a vnímatelem) a součást kultury

- **estetické** ztvárnění skutečnosti (nejen kopie), **ozvláštnění** uměleckými prostředky
- vyjádření vztahu člověka ke skutečnosti + vliv na jeho smysly, rozum, city, podnět pro fantazii a rozumovou úvahu
- důraz na **originalitu**

Cíl – kultivace osobnosti prostřednictvím prožitků emocionálních, smyslových a racionálních

Literatura neboli písemnictví (z lat. *littera* = písmeno, *litterae* = písemné záznamy) = veškeré písemné záznamy, zvláště společensky významné; v užším slova smyslu literární umělecké dílo, specifická podoba komunikace (mezi autorem a vnímatelem jeho díla = recipientem)

- **umělecká** (krásná, beletrie), zaměřená na estetický zážitek, např. *román, povídka, báseň, divadelní hra* → k pobavení, rozptýlení, úvahám o životě; skutečnost zachycena komplexně pomocí jazykových znaků a uměleckých obrazů; umělecká literatura zahrnuje i projevy vyjádřené slovy → ústní lidová slovesnost
- **odborná** (vědecká – nauková a populárně-naučná), zaměřená na poznání, poučení, např. *publikace technické, přírodovědné, učebnice, encyklopedie*; obsahuje ověřitelné poznatky → věcnost a fakta; typické žánry: kompendium (poučení o celém oboru); monografie (poučení o některém problému)
- **administrativní** (jednací), zaměřená na styk mezi institucemi a veřejností, např. *vyhlášky, žádosti, zprávy, dotazníky, předpisy, nebo právní dokumenty*, např. *zákony, usnesení, ústava* apod.
- **publicistická** (zvl. v novinách a časopisech), zaměřená nejen na informace, ale i subjektivní hodnocení → vede k zamyšlení, tříbení názorů, např. *reportáž, zpravodajství*
- **náboženská** (liturgická) obsahuje těžko ověřitelné poznatky → víra v existenci bytosti ovlivňující jednání a život, např. *modlitební texty*

Soubor všech písemných projevů kromě literatury umělecké se nazývá **literatura věcná**

Jako literatura se chápe i slovní či písemná součást kombinovaných uměleckých děl: film (*literární scénář*), opera, opereta, muzikál (*libreto, texty písní*), výtvarné umění, fotografie (*názvy, titulky*)

Výrazový prostředek literárního díla = **jazyk**, jeho neomezené možnosti zvukové, grafické, lexikální, gramatické, kompoziční; má nejen funkci **komunikativní a sdělenou** (informace), ale i funkci zvláštní, **estetickou** (poutavé, neotřelé jazykové prostředky, působící nově)

Typické postupy:

subjektivizace (autorovy prožitky, postoje, zvl. *romantiků* – např. *Mácha*)

idealizace (přizpůsobení ideálu, např. *Němcová*, *Pohorská vesnice*)

zobecnění (výběr jevů obecné platnosti, např. *realisté*)

typizace (vyšší forma zobecnění, např. postava je nositel vlastností celé skupiny – *Babička Němcové*, *Haškův Švejk*, *Cervantesův don Quijote*)

VÝZNAM, FUNKCE UMĚLECKÉ LITERATURY

- **estetická funkce** = základní funkce krásné literatury; tlumočí určité pojetí krásy, vzbuzuje pocit krásy
- **citový vliv** = smyslové obohacení
- **informativní funkce** = vzdělávací, poznávací, rozvoj schopnosti myšlení a vyjadřování (dominantní je v odborné literatuře)
- **formativní funkce** = výchovná, pomáhá vytvářet morální a estetické hodnoty = zpětné působení literatury na život (dominantní je v publicistice)
- **společenská funkce** – upozorňuje na závažné společenské problémy, zachycuje mezilidské vztahy, varuje před nebezpečím apod.
- **zábavná funkce**, oddechová – poskytuje pobavení, uvolnění, zklidnění

VNITŘNÍ ČLENĚNÍ UMĚLECKÉ LITERATURY

- **ústní lidová slovesnost** – vznikla dříve než psaná literatura, např. *písně*, *pohádky*, *pověsti*, *příisloví*, *hádky*; je součástí lidové kultury (folkloru)
- **umělá literatura** – písemné texty konkrétních autorů (próza, poezie, dramata)

Podle vztahu k určitému společenství

- **světová literatura** – umělecky nejhodnotnější díla národních literatur, součást povědomí všech kulturních čtenářů, např. díla *Williama Shakespeara*, *Molièra*, *Johanna Wolfganga Goetha*, *Ernesta Hemingwaye* aj., z české literatury např. díla *Jaroslava Haška*, *Karla Čapka*, *Milana Kundery* aj.
- **národní literatura** – díla jednoho národního společenství; kritériem není jazyk, kterým jsou díla psána, ale příslušnost autora k určitému národu; např. česká literatura psána zprvu staroslověnsky, v raném středověku převážně latinsky, pak převaha češtiny; naopak německy psaná literatura je literatura německá, rakouská, švýcarská
- **regionální literatura** – díla autorů pocházejících z určité oblasti, regionu, nebo tam působících (např. *Josef Štefan Kubín* – Podkrkonoší, *Karolína Světlá* – Podještědí, *Jindřich Šimon Baar* – jižní Čechy) nebo díla vztahující se tematicky k regionu (např. *Wenigovy pražské pověsti*)

Literatura jako zábavná četba

- **humoristická** – v popředí komické situace, postavy, autorův úsměvný, shovívavý pohled nebo kritika nedostatků (satira), např. *Zdeněk Jirotka*, *Saturnin*

- **dobrodružná** – s dramatickým dějem, napětím, nebezpečnými situacemi a zvraty; v dětské literatuře *robinsonády*, *indiánky*, *westerny*; díla historická, vědeckofantastická i cestopisná, např. *Alexandre Dumas st.*, *Tři mušketýři*, *Daniel Defoe*, *Robinson Crusoe*, *James Fenimore Cooper*, *Poslední Mohykán*, *Jules Verne*, *Dva roky prázdnin*, *Karel May*, *Vinnetou*, *Jack London*, *Bílý tesák*, *Eduard Štorch*, *Lovci mamutů* aj.
- **detektivní** (z lat. *detegere* = odkrývat, odhalovat) – základní motiv zločinu, vraždy s řešením záhady; napínavý děj → hledání pachatele (mravní normy – dobro a zlo, vina a trest), uzavřené prostředí, omezený počet postav; ústřední postava – soukromý detektiv a jeho pomocník, policejní důstojník, výstřední amatér, např. *Arthur Conan Doyle* (Sherlock Holmes a doktor John H. Watson), *Agatha Christie* (Hercule Poirot a Arthur Hastings, slečna Marplová), *Georges Simenon* (komisař Maigret), *Earle Stanley Gardner* (advokát Perry Mason a sekretářka Della Streetová), *Raymond Chandler* (Phil Marlowe), *Ed McBain* (detektivové 87. policejního obvodu), v české literatuře *Karel Čapek*, *Emil Vachek*, *Eduard Fiker*, *Václav Erben*, *Josef Škvorecký* aj.

Dvě linie žánru:

klasická, intelektuální detektivka

senzační detektivka s prvky černého románu, hororu či thrilleru

- **horor** (z angl. *horror* = hrůza, zděšení) – hrůzostrašné příběhy, vyvolávající strach; tajemné prostředí, magické chvíle (půlnoc), dramatické okolnosti (vichřice, bouře), patologické jevy a záhadné bytosti, např. upír *Dracula* irského spisovatele *Brama Stokera* [stoukr], *Frankenstein* (stvořil umělého člověka, nositele zla); předchůdce hororu – *Edgar Allan Poe*, *Jáma a kyvadlo*; např. *Robert Louis Stevenson*, *Podivný případ doktora Jekylla a pana Hyda*, *Daphne du Maurier*, *Stephen King* aj.
- **fantasy literatura** – druh fantastické literatury; nadpřirozené jevy, pomyslné světy, bájná a pohádková atmosféra, např. *John Ronald Reuel Tolkien*, *Hobit*, trilogie *Pán prstenů*
- **utopie** (z řec. *ú* = ne, *topos* = místo; podle latinského spisu *Utopia Thomase Mora* – „neexistující země“) – druh fantastické literatury, obraz ideální spravedlivé společnosti ve vymyšlené zemi; záměr často sociálně kritický a satirický, např. *Thomaso Campanella*, *Sluneční stát* × **antiutopie** – pesimistický obraz lidské společnosti, přetechnizovaný, protihumánní a zmanipulovaný svět, např. *Jonathan Swift*, *Gulliverovy cesty* (třetí kniha), *Aldous Huxley*, *Konec civilizace*, *Karel Čapek*, *Továrna na absolutno*, *Krakatit*, *Bílá nemoc*, *George Orwell*, 1984 aj.
- **science-fiction** – **sci-fi**, vědeckofantastická literatura (z angl. *science* = věda, *fiction* = fikce) – příběhy zobrazují dosud nepoznanou realitu, fiktivní budoucnost; o katastrofách, nerealizovaných experimentech, utajených formách života → stinné stránky technického pokroku a srovnání, nebo o rozumných bytostech z vesmíru na naší planetě → srovnání rozdílných civilizací; např. *Ray Bradbury*, *Isaac Asimov*, *Arthur C. Clarke*, *Stanisław Lem*, *Arkadij a Boris Strugackých*; zakladatelem sci-fi je *Jules Verne*

Podle věku čtenáře

- **literatura dětská** (pro děti a mládež) – pro čtenáře od 3 do 15 let = jednak díla tvořená původně pro dospělé, ale vhodná a přijímaná dětskými čtenáři, např. *Daniel Defoe*, *Robinson Crusoe*, *Jonathan Swift*, *Gulliverovy cesty*, *Karel Jaromír Erben*, *Kytice*, *Božena Němcová*, *Babička* a kratší

povídky, nebo díla tvořená přímo pro děti, např. *Josef Václav Sládek*, *František Hrubín*, *Ondřej Sekora*, *Václav Čtvrtek* aj.; žánrově od leporel, dětských encyklopedií, próz s dívčí tematikou až k dobrodružné nebo vědeckofantastické literatuře; v popředí funkce zábavná a formativní

- **literatura pro dospělé** = ostatní část literární produkce

Triviální literatura = populární, masová literatura pro lidového čtenáře, odlišná od umělecké literatury a folkloru: dominuje napínavost, schematický děj i postavy, vypjatá sentimentálnost, senzací, podbíživost čtenáři; beletrie druhořadé úrovně i brak a kýč, např. *kovbojky*, *erotická literatura*, *četba s milostnou tematikou* (pro ženy a dívky), některé populární písně, televizní seriály apod., edice Rodokaps, Červená knihovna aj.

VĚDA O LITERATUŘE

zkoumá krásnou literaturu, částečně i ústní lidovou slovesnost; jako soubor disciplín vznikla v 19. stol., teoretické myšlení o literatuře sahá až do antiky (např. *Aristotelés*)

- **literární teorie** – o podstatě literatury, o obecných zákonitostech vzniku literárního díla, o jeho struktuře, literárních druzích, žánrech, útvech, o uměleckých prostředcích ap.; nejstarší dílo – *Aristotelova Poetika a Rétorika*, v klasicismu *Nicolas Boileau*, *Umění básnické*, u nás např. *Jan Amos Komenský*, *O poezii české*, *Josef Jungmann*, *Slovesnost* aj.;

zkoumá texty krásné literatury (tj. literaturu primární) × **literárněvědná metodologie** – zkoumá odborné literárněvědné texty (tzv. metaliteraturu), je blízká obecné vědecké metodě, využívá běžných postupů myšlení (indukce a dedukce, analýzy a syntézy; od hypotézy k verifikaci)

Součásti literární teorie:

poetika – o verši, metrice, kompozici díla, tropech a figurách; **versologie** = teorie verše, **genologie** = o literárních druzích, žánrech a útvech

komparatistika = srovnávací literární věda

slavistika = studium slovanských jazyků a literatur

- **literární historie** – o vývoji a proměnách literatury, literárních směrech a hnutích, o významu děl, o tvorbě jednotlivých autorů; využívá biografických a bibliografických dat, sleduje literární kontexty (např. literaturu konkrétního národa v určitém období, literární směry), začleňuje do nadnárodního kontextu → díla slovníková, monografická, syntetická
- **literární kritika** = analýza + hodnocení a informace, výklady a rozborů děl s cílem pomoci čtenáři orientovat se v uměleckém díle i poradit autorovi, upozornit na přednosti či nedostatky díla → vliv na vysokou úroveň kultury

Dvojí pojetí kritiky:

jako specifická podoba umělecké tvůrčí činnosti

jako odborná činnost předpokládající vědeckou erudici a využívající vědeckých metod

→ nutnost korigovat subjektivní niterné zážitky analýzou stavby díla, přihlídnout k myšlenkovému i sociálnímu kontextu doby vzniku díla (viz F. X. Šalda: *subjektivním východiskům dát objektivnější platnost*); kontaktní rovina mezi autorem, dílem, čtenářem

3 hlavní zásady:

co autor zamýšlel (záměr)

jak se mu to podařilo (cíl → výsledek)

smysl díla – aktuálně společenský (formativní) vliv

Útvary literární kritiky:

recenze – články o knihách (v literárních časopisech, novinách s kulturní rubrikou, sbornících)

kritická studie, kritický esej – na pomezí umělecké a odborné literatury; důraz na osobní pojetí, ve formulaci využití uměleckých prostředků

anotace = základní charakteristika knihy, nejstručnější informace

- **mezní disciplíny** – na hranici mezi literární vědou a lingvistikou
- **textologie**: problematika určení autorství (*atribuce*), datace vzniku díla, původního znění textu (*autograf*); text blízký autorovu záznamu = *archetyp*; text poslední ruky = aktivní podíl autora na úpravách textu
→ tzv. *kritická vydání*, a to *transliterovaná* (zachovávají nejvěrněji původní jazykovou podobu) nebo *transkribovaná* (převedená do dnešní pravopisné normy)
čtenářská vydání – přibližují text širšímu okruhu čtenářů (současný jazyk, převyprávění, adaptace ap.)
- **teorie překladu** (translatologie) = převedení díla z jazyka originálu do jiného jazyka s podmínkou uchování estetické umělecké hodnoty i věcné informace originálu
- **pomocné disciplíny** – využití postupů jiných věd pro celistvé poznání díla, syntézu
- **lingvistika** – pro analýzu jazykové struktury díla, pro určení autorství, chronologie textu
- **historie**, zvl. kulturní a společenská – k začlenění díla do širších souvislostí
- **sociologie** – vazba díla na společnost z hlediska genetického i z hlediska čtenářského vnímání
- **psychologie a psychoanalýza** – vazba autora a díla
- **estetika** – aplikace estetických zásad do literární oblasti
- **teorie a dějiny výtvarných umění, hudby, divadla** (teatrologie), **filmu** (filmologie) – společné nebo podobné tendence, umělecký styl, vzájemný vliv
- **teorie systémů, teorie informace** – i literatura je systém, literární dílo je nositelem estetické a sémantické informace
- **matematické disciplíny**, např. statistika (ve stavbě textu, charakteristice stylu ap.)

PRÓZA A POEZIE

dvě výrazové formy literárního díla

Próza (lat. *prōsa ōrātiō* = řeč „stále postupující“, tj. nedělená do veršů, řeč nevázaná)

- v popředí je **syntaktické** členění promluvy, logická stavba vět, obvyklá intonace, gramatická pravidla; připomíná přirozenou formu běžné řeči
- základní stavební jednotka = **věta** zapisovaná do řádek; typické pro vyprávění nebo v dramatu, pro vypravěče a postavy; text členěn do odstavců, kapitol
- prózu nelze ztotožňovat s epikou (epika může být prozaická i veršovaná)

Poezie (z řec. *poiésis* = tvorba, básnictví, tzv. řeč „vázaná“)

- v popředí je **rytmickomelodické** členění promluvy a zvláštní grafické uspořádání textu
- psána ve **verších**, které se sdružují do slok (strof)
- odlišnost od běžné mluvy: projev stylizovanější, rytmický, melodický; často odlišný pořádek slov

Obsah a forma literárního díla

obsah = souhrn skutečností, o nichž dílo vypovídá (věcný – děj, postavy, prostředí – a *myšlenkový* – postoj a záměr autora, jeho názory)

forma = způsob, jak je dílo ztvárněno pomocí uměleckých prostředků

→ *jednota a neoddělitelnost obsahu a formy*

→ *souvztažnost a protikladnost*: týž obsah lze vyjádřit různými formami a naopak

Rétorika = nauka o řečnictví; v antice se zabývala studiem prózy

FORMÁLNÍ VÝSTAVBA VERŠE

Versť

- základní stavební jednotka (zvuková, rytmická, významová i syntaktická), jeden řádek básně
- obvykle shodný s větou (syntaktickou jednotkou)
- **přesah, enjambement** [ánžámbmán] – členění veršové se nekryje s členěním větným (věta přesahuje do následujícího verše), např.

*Někde v noci mezi topoly
zvoní zvonky, křupe koní klus.
(Hora)*

diereze – *závazná hranice mezi slovy uprostřed verše, např.*

*Piši Vám, Karino, / a nevím, zda jste živa,
Zda nejste nyní tam, / kde se už netoužívá,
zda zatím neskončil / váš nebezpečný věk.
(Orten)*

verš pravidelný (tradiční, vázaný) – výraznost textu způsobena rytmem, příp. rýmem → pravidelnost, opakování důrazů (přízvukných a nepřízvukných nebo dlouhých a krátkých slabik)

verš volný – má minimum prvků metrického impulsu, odlišuje se graficky – rozdílná délka veršů, rýmy bývají nepravidelné, někdy verš nerýmovaný i bez interpunkce; ve veršové intonaci v popředí koncová melodie verše (kadence) + důležitost slovních významů a pauz; ve světové literatuře od 18. století

verš bezrozměrný (asylabický) – o nestejném počtu slabik (asymetričnost), blíží se próze, např. v *Dalimilově kronice*

Sloka (strofa) = skupina veršů, celek spjatý rytmicky, rýmově, zpravidla i obsahově; ze strof vzniká báseň × **báseň stichická** – verše bez strofického členění, tj. v nepřetržitém sledu

Refrén (z franc. *refrain* = opakování) = opakování verše (veršů) na konci sloky

Některé ustálené strofické útvary

- **sonet (znělka)** (z it. *sonetto* = jemný zvuk, malá skladba) – 14veršová lyrická báseň (4+4+3+3); 1. kvartet je teze, myšlenka, 2. kvartet antiteze nebo variace, rozvíjení myšlenky, dvě terceta = syntéza, pointa; častý rýmový vzorec *abba, abba, cdc, ede* nebo variace u tercet

Na rozdíl od *italského* sonetu se *anglický (shakespearovský)* sonet nečlení na strofy, závěrečně dvojverší završuje předchozí gradující myšlenku. Významní autoři: *F. Petrarca, Dante Alighieri, W. Shakespeare, P. de Ronsard, J. Kollár, J. Vrchlický, J. S. Machar, V. Nezval*

- **sonetový věnec** – cyklus 15 sonetů tematicky i formálně spjatých (např. opakování veršů) – viz *Seifertův Věnec sonetů*
- **balada francouzská (villonská)** – lyrická skladba s třemi strofami (7–12 veršů) a závěrečným posláním (4–6 veršů) a vždy opakovaným posledním veršem (refrén); autoři: *F. Villon, J. Vrchlický, V. Nezval* aj.
- **balada italská – balata** – strofa čtyřveršová (zpravidla obkročný rým) a desetiveršová (různé uspořádání rýmů); téma lásky, pak i všedního života
- **tercína** – tříveršová strofa (10slabičné jambické verše), rýmové schéma *aba, bcb, cdc*; tercíny tvoří souvislý text (skladbu) s posledním samostatným veršem, např. v *Dantově Božské komedii*
- **rondó** – starofrancouzská lyrická báseň o 2–3 strofách a dvou rýmech; na konci strof se opakuje úvodní verš básně nebo jeho první slova, např. *F. Villon, J. Vrchlický, J. Seifert* aj.
- **gazel** – orientální lyrická báseň arabského původu, má 5–18 dvojverší s jednotným metrem a jediným rýmem (*aa, ba, ca, da...*), např. *Háfíz ze Šírázu, V. Šolc, J. Vrchlický, V. Nezval*
- **haiku** – japonská tříveršová báseň ze 17 slabik (5+7+5 slabik); přírodní témata + působivý citový zážitek → pocit štěstí, harmonie, např. mnich *Matsuo Bašó*:

*Nahoře měsíc
nad mlhou. A dole zas
v polích mraky jdou.*

Z dalších západoevropských forem: madrigal, rondel, rispet, ritornel, sestina aj.

Rytmus

Metrum = zcela pravidelný, ideální rytmus, zobecněné schéma, norma verše, rytmický vzorec

Rytmus = konkrétní, reálné naplnění metra; vzniká pravidelným opakováním týchž či podobných zvukových prvků v rámci verše (veršů)

Stopa = nejmenší rytmická jednotka vázaného verše; skládá se z **dob těžkých** (teze), v češtině slabik přízvučných, a **lehkých** (arze), v češtině slabik nepřízvučných

Značky:

- slabika dlouhá (u časomíry), slabika přízvučná
- ◡ slabika krátká (u časomíry), slabika nepřízvučná

Druhy stop

sestupná:

trochej (dvojslabičná), 1 doba těžká, 1 doba lehká - ◡

Velké, širé, rodné lány (Sládek)

- ◡ | - ◡ | - ◡ | - ◡ |

daktyl (trojslabičná), 1 doba těžká, 2 doby lehké - ◡ ◡

Stříhali dohola malého chlapečka (Kainar)

- ◡ ◡ | - ◡ ◡ | - ◡ ◡ | - ◡ ◡ |

daktylostrochejský verš (střídání daktylské a trochejské stopy) – zvukově zajímavější, bohatší

sestupné stopy zdůrazňují vážné ladění básně (meditativní lyrika), melancholii

Letní ty noci zářivá (Neruda)

- ◡ ◡ | - ◡ | - ◡ ◡ |

vzestupná:

jamb (dvojslabičná), 1 doba lehká, 1 doba těžká ◡ -

Byl pozdní večer, první máj (Mácha)

◡ - | ◡ - | ◡ - | ◡ - |

Svou vzestupností není jamb v souladu s přirozeným rytmem českého jazyka (přízvuk je vždy na první slabice)

České jambické verše se někdy hodnotí jako trochejské s tzv. **předrážkou** (anakurzí) = jednoslabičné nepřízvučné slovo na začátku verše; označuje se ×

Časoměrný verš (antický) má ještě stopy:

spondej (dvojslabičná), dvě doby těžké - -

anapest (trojslabičná vzestupná), dvě doby lehké, třetí těžká ◡ ◡ -

amfibrach (trojslabičná vzestupně sestupná), první a třetí doba lehká, druhá těžká ◡ - ◡

Prozodické (versifikační) systémy

Prozódie (z řec. *prosódia* = nauka o rytmu) = součást versologie, zkoumá zvukové vlastnosti verše, zvl. rytmus

- 1) **Sylabický systém** (slabičný) – rytmus založen na **shodném počtu slabik** ve verši, např. v starořecké *lyrice*, české *lidové písni*, *polské* nebo *románské poezii* (z řec. *syllabé* = slabika)

Slyšte, staří, i vy, děti,
co jáz vám chci pověděti,
o dědicěvi slovenském,

číš o Prokopovi svatém,
jenž se jest v Čechách narodil...

(Legenda o sv. Prokopu)

- 2) **Tónický systém** (přízvučný) – rytmus založen na **shodném** nebo pravidelně proměnlivém **počtu těžkých dob** (přízvučných slabik) ve verši (bez ohledu na počet nepřízvučných slabik), např. v poezii starogermánské, v ruské hrdinské epice, v Čelakovského *Ohlasu písni ruských*
(řec. tónos = přízvuk, protažení)

*Jak v sadě u Ivana kupce bohatého
na jarním rozpučení krásné růže kvetou,
krásné růže kvetou, oči k sobě vábí...*

(Čelakovský)

- 3) **Sylabotónický systém** (slabičněpřízvučný) – rytmus založen na **pravidelném počtu slabik** a na **pravidelném střídání přízvučných a nepřízvučných slabik**; převažuje v české poezii, zvl. od prozodických reforem J. Dobrovského

*Koho bych miloval širém to na světě!?
Srdce je vždycky ach srdcem jen dítěte –
do stáří, do skonu volá si po matce.*

(Neruda)

- 4) **Časoměrný systém** – rytmus založen na **pravidelném střídání dlouhých a krátkých slabik**, např. v antické literatuře (*homérský epos*), v *Předzpěvu Kollárovy Slávy dcery*
Mora (lat. doba) = základní doba, délka krátké slabiky; dlouhá slabika je vyslovována na dvě tyto doby

krátká slabika = slabika s krátkou samohláskou

dlouhá slabika: **přirozeně** – s dlouhou samohláskou nebo dvojháskou

polohou – po samohlásce následují dvě souhlásky

Nejnámější typy časoměrného verše:

hexamet – 6stopý verš z daktylů a spondejů

pentamet – 5stopý verš vznikl zkrácením hexametru; 2 daktyly a třetí neúplná stopa; uprostřed verše – **rozluka** (diereze)

spojením hexametru s pentametrem vzniká **elegické distichon** (dvojverší)

Aj, zde leží zem ta, před okem mým slzy ronícím,

- ◡ ◡ | - - | - ◡ ◡ | - - | - ◡ ◡ | - - |

někdy kolébka, nyní národu mého rakev...

- ◡ ◡ | - ◡ ◡ | - ◡ | - ◡ ◡ | - ◡ ◡ | - ◡ |

(Kollár)